

Tiina Käkelä-Puumala

Kirjallisuudentutkimuksen yhteinen termitietokanta kaikkien ulottuville

”Humanistien käyttämät käsitteet eivät ole mitään käsitteitä, vaan metaforia.” ”Jokaisen käsitteitä löysästi käyttävän humanistin pitäisi rangaistukseksi osallistua loputtomalle biologian johdantokurssille.” Tällaisia sutkauksia kuulee toisinaan luonnontieteiden edustajien suusta. Humanistina voin todeta että kyllä, kirjallisuudentutkimuksen termit ovat metaforia ainakin siinä mielessä että kieli itsessään on metaforista ja että jonkin käsitteen avoimuus saattaa vaikuttaa alaa tuntemattomasta kielenkäytön löysyydeltä, vaikka sillä pyritään kuvaamaan jotakin kompleksista ilmiötä – kuten vaikkapa lukemista – tavalla joka ei typistä ja redusoi sitä. Silti jokin noissa kommentteissa jää vaivamaan. Onko kyse muustakin kuin ennakkoluuloista, siitä kuuluisasta kahden kulttuurin välisestä kuilusta?

Kirjallisuudentutkimuksen käyttämissä käsitteissä on monia piirteitä, joita voi näkökulmasta riippuen pitää joko ongelmina tai mahdollisuuksina. Ensinnäkin käsitteistö on ajallisesti huomattavan laaja: siihen mahtuvat niin Aristoteleen *Runousopin* keskeiset käsitteet yli 2000 vuoden takaa kuin vaikkapa *aseeminen kirjoitus*, josta alettiin puhua Suomessa vasta vuonna 2013. Toiseksi, kirjallisuudentutkimuksessa on alueita, joissa on systemaattista omaa terminologianmuodostusta – kuten esimerkiksi kertomusteoria tai retoriikka – mutta monet käsitteet ovat usein jo lähtökohtaisesti lainaa muista tieteistä: filosofiasta, kielitieteestä, historia- ja perinnetieteistä, sosiologiasta tai taiteen ja viestinnän tutkimuksesta. Tällaiset käsitelainat, jotka ovat humanistisissa tieteissä varsin yleisiä, eivät kuitenkaan ole ongelmattomia: käsitteet kantavat mukanaan merkityskerrostumia, joista toisenlaisesta kontekstista tuleva käyttäjä ei välttämättä ole lainkaan tietoinen. Lisäksi humanistisissa tieteissä käsitteet usein henkilöityvät: ne voivat olla peräisin yksittäisen tutkijan tuotannosta, joskus jopa yksittäisestä tekstistä. Tällöin kirjallisuudentutkijan voi olla hankala arvioida, kuinka vakiintunut esimerkiksi jonkun kielitieteilijän tai filosofin käyttämä termi tosiasiaassa on. Kolmanneksi, monia kirjallisuudentutkimuksen keskeisiä käsitteitä – sellaisia kuten *kertoja*, *kertomus*, *tekijä*, *juoni*, *motiivi*, *teema*, *näkökulma*, *ääni*, *pubuja*, *henkilö* tai *yleisö* – käytetään myös yleiskielessä ja usein merkityksessä, joka poikkeaa selvästi tieteellisestä käytöstä. Tämä on omiaan hämäämään kirjallisuuden opiskelijoita: ei ole välttämättä kovin yksinkertaista hahmottaa esimerkiksi sitä, miten strukturalismin, tekijänoikeuslain tai kirjallisen mediajulkisuuden tapa käyttää termiä *tekijä* eroavat toisistaan. Neljänneksi,

kirjallisuudentutkimuksen määrällisesti ehkä suurin käsiteryhmä, lajitermit, syntyvät harvoin tutkimuksen tuloksena: niitä ovat luoneet ja luovat edelleen erilaiset kirjallisen kentän toimijat kuten kirjailijat, lukijat, kriitikot ja kustantajat, jotka pyrkivät nimeämään uusia ilmiöitä.

Kirjallisuudentutkijana ja opettajana olin luonnollisesti ollut käsitteiden ja niiden määrittelyn – ja määrittelyn ongelmien – kanssa tekemisissä toistuvasti, mutta nämä kysymykset laajenivat yleisemmälle tasolle syksyllä 2013, kun sain tehtäväkseni kirjallisuudentutkimuksen aihealueen perustamisen Tieteen termipankissa. Tieteen termipankki on Helsingin yliopiston ja Suomen Akatemian rahoittama tutkimusinfrastruktuuri, jonka tavoitteena on rakentaa kaikkien Suomessa harjoitettavien tieteenalojen yhteinen, avoin ja jatkuvasti päivitettävä termitietokanta tiedeyhteisön ja kansalaisten käyttöön. Termipankin termit sijaitsevat MediaWiki-alustalla, jota hallinnoidaan ja ylläpidetään Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaiden ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitoksella. Alustalle eri tieteenalojen asiantuntijat tuovat talkootyönä tietoa oman alansa erikoissanastosta: termien suomenkielisiä nimityksiä, määritelmiä ja kuvauksia, käänkösvastineita ja linkkejä tekstiesimerkkeihin. Tieteen termipankki perustettiin vuonna 2011, ja kuluneen kolmen ja puolen vuoden aikana siinä tehdyn asiantuntijatyön ja termisivujen käyttäjien määrä on kasvanut jatkuvasti. Tunnusluvut antavat kuvaa tehdyn työn laajuudesta: Termipankissa on tätä kirjoitettaessa yli 30 000 termisivua, 19 eri tieteenalan aihealueet sekä neljä rinnakkaiskielistä aihealuetta. Vuoteen 2014 mennessä Termipankissa on ollut yli kolme miljoonaa käyntiä ja päivittäinen kävijämäärä on noin 1200 käyntiä. Google-hakukoneen tuloksissa Termipankin sivut nousevat säännönmukaisesti suomenkielisen hakulistan kärkeen. Kyseessä on siis tavoitettavuudessaan merkittävä näyteikkuna mille tahansa tieteenalalle.

Aloitin työn ottamalla yhteyttä kaikkiin maamme yliopistojen kirjallisuusoppiaineisiin ja ehdotin yhteistä tapaamista, jossa kertoisin termisivujen tekemisestä ja voisimme sopia joitakin yhteisiä pelisääntöjä toiminnalle. Ilahduttavasti miltei kaikista oppiaineista saapuikin edustajia ensimmäiseen tapaamiseen marraskuussa 2013. Yhteisen, ajantasaisen ja jatkuvasti päivittyvän termisanaston tarve tuntui olevan kaikkialla ilmeinen. Tapaamisessa sovittiin myös, että Termipankissa kirjallisuudentutkimuksen alueen termien lisäämis- ja muokkausoikeudet eli niin kutsutut asiantuntijaoikeudet voitiin myöntää asiasta kiinnostuneille tutkijoille tohtorikouluvaiheesta alkaen. Kirjallisuudentutkijoiden toinen yhteistapaaminen oli huhtikuussa 2014, ja kolmas olisi tarkoitus järjestää keväällä 2015.

Seuraava vaihe oli olemassa olevien sanastojen hyödyntäminen kirjallisuudentutkimuksen termistön rakentamisessa. Tässä käytin hyväkseni alan viimeisimmän ja laajimman julkaistun hakuteoksen, Yrjö Hosiainluoman *Kirjallisuuden sanakirjan* (2003) sanastoa. Julkaisuoikeudet saatiin tekijältä, koska painos oli loppunut eikä

kustantaja WSOY ollut halukas ottamaan uutta painosta. Tekijä antoi myös luvan termikuvausten päivittämiseen ja muokkaamiseen sekä siihen, että kuvauksia voitiin integroida jo olemassa oleviin sisältöihin lähde mainiten. *Kirjallisuuden sanakirjan* digitalisoiminen, editoiminen, tietojen päivittäminen sekä linkittäminen muiden termisivujen kanssa alkoi tammikuussa 2014 ja kun päätin työni kesäkuun 2014 lopussa noin 1000 sanakirjan 1400 hakusanasta oli siirretty Termipankin tietokantaan. Tällä välin olin saanut perikunnalta luvat myös toisen mittavan sanaston eli professori Aatos Ojalan Jyväskylän yliopiston kirjallisuus-oppiaineeseen tekemän digitaalisen sanakirjan käyttämiseen. Sanakirjassa on parisataa sellaista termiä, jotka ovat samoja kuin *Kirjallisuuden sanakirjassa* ja tämän lisäksi noin 2000 uutta termiä, jotka odottavat editointia, päivittämistä ja viemistä tietokantaan. Toinen keskeneräinen työsarja on kirjallisuudentutkimuksen termien luokittelu: mielestäni termien liittäminen yleisempiin käsiteluookiin vaatii keskustelua ja jonkinlaista konsensusta asiantuntijaryhmältä, joten olen toistaiseksi liittänyt luokan vain ilmeisiin tapauksiin.

Syksyn 2013 ja kevään 2014 aikana tiedotin Termipankin olemassaolosta ja keskustelin termityöstä lukuisien eri ihmisten kanssa. Ajatus kirjallisuudentutkimuksen yhteisestä kansallisesta termitietokannasta herätti innostusta mutta myös kriittisiä reaktioita. Minulta kysyttiin, tarvitaanko kirjallisuudentutkimuksessa luonnontieteille ominaista teknistä sanastoa, kun käsitteitä pitäisi avata nimenomaan niiden historian kautta. Edelleen kysyttiin, miksi termisanastoa ei voisi laatia tietosanakirja-artikkelien tapaan, jolloin kuvauksen kirjoittajan nimi näkyisi termisivulla – samaan tapaan kuin esimerkiksi filosofian LOGOS-verkkoensyklopediassa. Joitakin huolestutti ajatus, että kaikilla asiantuntijaoikeudet saaneilla tutkijoilla on mahdollisuus muokata myös olemassa olevia termikuvauksia. Entä jos kaksi tutkijaa ajautuu kiistaan siitä, mikä on jonkin termin oikea määritelmä? Ja ennen kaikkea: kenellä on aikaa ja resursseja tällaiseen työhön, niin hyödyllistä kuin se ehkä olisikin?

Oman kokemukseni perusteella voin sanoa, että viimeistä kysymystä lukuun ottamatta kaikki edeltävät ovat ratkaistavissa. Humanistille voi tuottaa kauhun tunteita ajatus, että jokin *katharsis*, *ylevä* tai *affekti* pitäisi kuvata muutamalla rivillä, ja onneksi tähän ei ole mitään tarvetta eikä pakkoa. Tieteen termipankki ei sanele sitä, kuinka laajoja termien kuvaukset voivat olla. Toisien termien – kuten esimerkiksi retoriset figuurit – kohdalla voi riittää lyhyt muutaman rivin kuvaus ja tekstiesimerkki. Toiset taas vaativat laajan ja yksityiskohtaisen kuvauksen, johon sisältyy myös käsittehistoriaa. Tällöin pidemmän kuvauksen voi lisätä –kirjoittajan nimellä varustettuna – erillisenä linkkinä termisivulle. Luontevinta tällaisessa tapauksessa olisi, että kirjoittaja(t) käyttää lähteenä omaa julkaisuaan: Termipankin näkyvyyden vuoksi tämä on myös erinomainen tapa tiedottaa esimerkiksi uusista julkaisusta. Filosofian aihealueen liittyttä Termipankkiin toukokuussa 2014 LOGOS-ensyklopedian artikkelit linkitettiin filo-

sofian termisivuille juuri siten, että artikkelin lyhennelmä toimi termin kuvauksena; tällöin lisätietoja kaipaava löysi sivun lähdetiedoista linkin pitempään artikkeliin. Entä ne kiistat? Tieteen termipankin työntekijät eivät muista hankkeen historiasta yhtään kiistaan päätynyttä erimielisyyttä jonkin termin kuvauksesta. Syy tähän on yksinkertainen: mikäli jollakin termillä on perustellusti kaksi tai useampia täysin erilaisia merkityksiä, ne voidaan kirjoittaa näkyviin kuvaussivulle. Lisäksi jokaisella termillä on myös omat keskustelusivut, joissa kaikki rekisteröityneet Termipankin käyttäjät – niin maallikot kuin asiantuntijatkin – voivat keskustella ja esittää lisäkysymyksiä.

Työ kirjallisuudentutkimuksen aihealueella Termipankissa on vasta alussa, mutta jo nyt on helppo nähdä, mihin kaikkeen tietokanta tarjoaa mahdollisuuden. Se mahdollistaa ensinnäkin tieteen itsensä korjaavuuden, joka digiaikana on paljon nopeampaa kuin mihin edeltävinä vuosikymmeninä on totuttu. Se mahdollistaa tieteenalan näkyvyyden ja tuo esiin käsitteiden monitieteiset yhteydet tavalla joka ei aiemmin olisi ollut mahdollista. Se muodostaa tietovaraston, johon voidaan tarvittaessa soveltaa erilaisia datalouhinnan menetelmiä. Ja vielä: se mahdollistaa myös jotain sellaista, joka on humanistisissa tieteissä edelleen varsin harvinaista – kollektiivisen kirjoittamisen ja jaetun asiantuntijuuden, jossa yksittäisen tutkijan tekemä työpanos, vaikka pienikin, hyödyttää kaikkia. Hyöty ei koske pelkästään kirjallisuudentutkimuksen omaa aluetta, vaan myös lähitieteitä, tieteen yleistajuistamista, kirjallisuuden opetusta kaikilla asteilla – laajassa mitassa koko kirjallisuuden kenttää.

Mikään tällainen ei tietenkään synny ilman aikaa ja rahaa, ja yliopistojen nykyisessä kurimuksessa ei ole realistista olettaa, että oppiaineiden henkilökunta voisi käyttää työaikaansa termityöhön kuin satunnaisesti. Tarvitaan siis projektituonnoista, ulkopuolista rahoitusta ja tutkijoita, joilla on aikaa ja kiinnostusta. Ja yhteistyötä, myös lähitieteiden kanssa. Jokainen kirjallisuudentutkija joutuu toistuvasti laatimaan termien selityksiä ja määritelmiä osana tutkimustaan ja opetustaan. Termityö ei välttämättä vaadi muuta kuin jo tehdyn työn saattamista kaikkien ulottuville.

Olen tällä hetkellä kirjallisuudentutkimuksen aihealueen yhteyshenkilö, joten jos kiinnostuit termityöstä niin ota yhteyttä (tkakela@mappi.helsinki.fi).

Lisätietoja Tieteen termipankista osoitteessa tieteentermipankki.fi